

behoefte van sociale stijgers wijst in de richting van stedelijke elites. Wat ons rest aan handschriftelijke overlevering beantwoordt aan dat patroon: er zijn weinig kloosterlijke *Spiegel*-handschriften.

Zoals gezegd, Biemans heeft zijn lezers een *mer à boire* van ongekende allure geschonken, maar toch, maar toch... Meer dan eens rees bij mij de vraag of hier niet te veel aandacht aan allerlei pietluttigheden werd besteed. Hoe dan ook hebben al die tijd en moeiten geresulteerd in een boek dat niet zozeer als leesstof, maar vooral als opzoekboek uiterst waardevol is. Waarschijnlijk zal zich niet zo snel iemand aan iets dergelijks wagen, al was het alleen maar omdat dit soort onderzoek veel te intensief en tijdrovend is om binnen de huidige normen aanvaardbaar te kunnen zijn. Des te meer wekt deze prestatie bewondering.

J. van Herwaarden

B. van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Zutphen: Walburg pers, 1997, 831 blz., f99,-, ISBN 90 5730 002 8).

De wetenschappelijke geschiedschrijving van de vijf Utrechtse kapittelkerken heeft lang op zich laten wachten. Tot voor enkele jaren had de geïnteresseerde in de geschiedenis van deze instellingen, die in het Noord-Nederlandse kerkelijk landschap van de Middeleeuwen toch zo'n vooraanstaande plaats innemen, niet veel meer tot zijn beschikking dan het sterk gedateerde en tamelijk impressionistische werk van de Utrechtse archivaris en historicus Sam(uel) Muller Fzn. (1848-1922) en enkele kleinere, meer recente studies van onder anderen E. T. Suir, C. Dekker en E. N. Palmboom. Dat wil overigens niet zeggen dat de voor Noord-Nederlandse begrippen grote rijkdom van de kapittelarchieven die in de depots van het rijksarchief in Utrecht worden bewaard, al die tijd onopgemerkt was gebleven. Voor tal van studies van mediëvisten over institutionele, geografische, juridische, religieuze, economische en kunsthistorische onderwerpen werd gretig geput uit de overgeleverde administratie van de Utrechtse kapittels. De geschiedenis van de organisatie van deze instellingen en de levenswijze van de daaraan verbonden geestelijken (hoofdzakelijk kanunniken) werden echter, zo leek het welhaast, angstvallig gemeden als studieonderwerp. De omvang van de archieven en de ingewikkeldheid van de kapitteladministratie zullen daaraan zonder twijfel mede debet zijn geweest.

Inmiddels echter is in een tijdsbestek van vijfjaar de schaarste aan geschiedwerken over de Utrechtse kapittels opgeheven. Sinds 1992 zijn er drie boeken verschenen die de Utrechtse kapittels, of althans belangrijke aspecten daarvan, tot onderwerp hebben. Het betreft alle proefschriften die onder leiding van C. Dekker, voormalig rijksarchivaris in de provincie Utrecht en (thans emeritus-)hoogleraar archivistiek aan de Universiteit van Amsterdam, tot stand zijn gekomen. In 1992 verdedigde E. N. Palmboom haar dissertatie over het middeleeuwse goederenbezit van het kapittel van Sint-Jan. In 1994 verscheen het proefschrift van M. W. J. de Bruijn waarin deze onder meer zijn licht liet schijnen over de geografische ontwikkeling en de rechterlijke organisatie van de kapittelimmuniteten. Als laatste van het drietal betrad Van den Hoven van Genderen in augustus 1997 de kathedraal van de Amsterdamse *alma mater* om zijn proefschrift getiteld *Oud en eerbiedwaardig. De kanunniken van Oudmunster in Utrecht en hun kerkgebouw in de late Middeleeuwen* te verdedigen. De tekst van dit proefschrift, waarmee de auteur met lof voor zijn examen slaagde, ligt thans ter beoordeling voor ons in een in 1997 verschenen handeldseditie onder de, naar mijn smaak meer passende, titel *De heren van de kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen*.

Van den Hoven van Genderen gold reeds lang voor het verschijnen van zijn proefschrift als de 'kenner bij uitstek' (Palmboom) van de middeleeuwse Utrechtse kapittels. Uit het woord vooraf in zijn boek laat hij de lezer weten dat hij zich al sinds het begin van de jaren tachtig verdiept in de geschiedenis van deze trotse instellingen. Zijn archiefonderzoek resulteerde reeds in 1987 in een boek over het kapittel-generaal (de vergadering van de verzamelde kapittels) en de Staten van het Nedersticht in de vijftiende eeuw; een boek overigens dat naar mijn oordeel zeer zeker als proefschrift had kunnen dienen. Alvorens nu in te gaan op de vraag of de auteur met de 831 dichtbedrukte bladzijden van *De heren van de kerk* zijn reputatie heeft waargemaakt, zal ik kort beschrijven waarover het boek gaat.

Een kapittel is een gemeenschap van wereldlijke geestelijken die God en zijn heiligen lof brengt en dankt, in een voortdurende cyclus van gebeden, gezangen en missen. De stad Utrecht, in de Middeleeuwen als bisschopsstad het kerkelijk centrum van de Noordelijke Nederlanden, had sinds het eind van de elfde eeuw vijf kapittels binnen haar muren: de Dom, Oudmunster, Sint-Pieter, Sint-Jan en Sint-Marie. Het kapittel van Oudmunster, waaraan Van den Hoven van Genderen zijn boek heeft gewijd, is samen met de Dom de oudste van de vijf. De geschiedenis van Oudmunster is nauw vervlochten met die van de Dom (de bisschopskerk) en neemt een aanvang in de tijd van de Angelsaksische missionarissen (zevende-achtste eeuw). De kerk van Oudmunster heette aanvankelijk Sint-Salvator. Na de bouw van de nieuwe domkerk door bisschop Adelbold (1010-1026) sprak men in Utrecht al snel over de Sint-Salvatorkerk als het oude munster (= *monasterium*, klooster): de oude kerk.

Aan een middeleeuws kapittel waren verschillende groepen geestelijken verbonden waarvan die der kanunniken de belangrijkste was. Het kapittel van Oudmunster telde twintig kanunniken die een prebende genoten, dat wil zeggen een vergoeding voor het nakomen van de verplichtingen die aan een kerkelijk ambt waren verbonden. Nu was deze vergoeding aan het kapittel van Oudmunster zeer royaal. De twintig geprebendeerde kanunniken behoorden tot de best betaalde geestelijken van West-Europa. Dit maakte een kanonikaat aan Oudmunster een felbegeerd beneficie dat men slechts in de wacht kon slepen indien men beschikte over het juiste netwerk al dan niet na een succesvolle carrière in dienst van een hoge wereldlijke of kerkelijke vorst. Een kanunnik werd zelden of nooit kanunnik uit roeping, aldus Van den Hoven van Genderen.

De heren van de kerk bestaat uit drie delen. Deel I, 'Het kapittel', is gewijd aan de geschiedenis en de institutionele aspecten (de organisatie) van het kapittel tot 1580. In dat jaar werd de uitoefening van de katholieke eredienst in Utrecht op last van de bestuurders gestaakt (overigens werden de protestantse kapittels pas in 1811 door Napoleon opgeheven). Deel II, 'De kanunniken', is het *pièce de résistance* van het boek. Onderwerp zijn de 216 mannen die tussen 1 oktober 1347 en 1 oktober 1528 een prebende van Oudmunster genoten. De begin- en eindjaren van deze periode worden hoofdzakelijk bepaald door het bronnenmateriaal. Deel III, 'Het kerkgebouw en meer', is een beschrijving van de aan het eind van de zestiende eeuw afgebroken kerk van Oudmunster op basis van onder andere een contemporaine beschrijving van dit gebouw door een kanunnik. Een achttal bijlagen, waaronder een lijst van kanunniken van Oudmunster, rondt de studie af.

De heren van de kerk is een uitzonderlijk rijk boek. Helder en systematisch legt de auteur de kapittelorganisatie aan de lezer uit en bespreekt hij het ingewikkelde traject dat een geestelijke moest doorlopen om kanunnik van Oudmunster te worden. De sociale achtergrond en de levensstijl der kanunniken wordt minutieus uit de doeken gedaan. De auteur doorspekt zijn betoog met vergelijkingen met kapittels in en buiten de Nederlanden en weeft de mooiste casus bij wijze van illustratie door zijn betoog. Ondertussen corrigeert hij het door Muller, Post en anderen geschetste beeld van de laatmiddeleeuwse kanunnik als een geestelijke met een verdorven levenswandel. Hier is duidelijk een historicus aan het woord die de materie tot

in details beheerst. Zijn kennis van het relevante uitgegeven en onuitgegeven bronnenmateriaal is fenomenaal en zijn belezenheid dwingt respect af.

De kracht van de auteur is echter tegelijkertijd de zwakte van het boek. De auteur weet zoveel van zijn onderwerp en hij vertelt er zo graag over dat hij naar mijn smaak een te dik boek heeft gemaakt. Deel III 'Het Kerkgebouw en meer' had hij beter achterwege kunnen laten. Het vormt geen organisch verband met de andere twee delen en was als afzonderlijke publicatie beter tot zijn recht gekomen. Een minder omvangrijk boek had misschien ook een boektechnisch beter product mogelijk gemaakt. De bladzijden zijn nu te vol bedrukt (zo is er nauwelijks een marge voor het maken van glossen). De noten (vaak net zo interessant als het betoog) hadden onderaan de pagina gemoeten; nu moet de lezer bladeren en zoeken, ook al omdat de kopsteksten bij de tekst geen hoofdstuknummers bevatten. Ook had dit boek waarin zoveel verschillende onderwerpen grondig worden besproken een goed zakenregister verdiend.

Maar dit zijn allemaal kleine dingen. Bram van den Hoven van Genderen heeft met *De heren van de kerk* de Nederlandse mediëvistiek verrijkt met een standaardwerk dat ons vanuit het Utrechtse kapittelleven een wijde blik biedt op de Europese context waarbinnen het leven van de toenmalige hoge geestelijkheid zich afspeelde. Een formidabele prestatie!

C. M. Cappon

A. G. Weiler, *Volgens de norm van de vroege kerk. De geschiedenis van de huizen van de broeders van het gemene leven in Nederland* (Middeleeuwse studies XIII, Nijmegen: Centrum voor middeleeuwse studies, Katholieke universiteit Nijmegen, 1997, xxvi + 262 blz., f39,50, ISBN 90 73419 07 7).

Op dit boek is maar één ding aan te merken, en wel de titel, want die wekt verwarring. Er wordt gesuggereerd dat we met een verhandeling over de spiritualiteit van de Devoten van doen hebben, en met een 'geschiedenis' in de zin van een lopend verhaal. Geen van beide is het geval: dit boek is een naslagwerk. Daarmee valt het in een genre dat zeer bepaalde beperkingen heeft. Die worden hier echter bijzonder vruchtbaar gebruikt en zelfs uitgebuit. Dat maakt dat de argeloze *outsider* die dit boek zonder specifieke kennis van zijn wordingsgeschiedenis ter hand neemt en op grond van de titel misschien wel 'een nieuwe Post' verwacht, zijn aanvankelijke teleurstelling al snel ziet omslaan in dankbare appreciatie.

Wat er geboden wordt is namelijk niet gering. Na een korte maar zeer nuttige inleiding volgt een systematische beschrijving van de twintig huizen van de broeders van het gemene leven die er op het huidige Nederlandse grondgebied hebben bestaan. De rij wordt geopend met het huis te Kampen, dat Weiier wijselijk tussen haken opvoert, omdat deze 'stichting' niet oorkondelijk is bewezen; we kennen de *servitores Dei compenses* alleen uit Grotes eigen brieven. De volgende negentien huizen, alle stevig gedocumenteerd, bevonden zich in Deventer en Zwolle, op de Agnietenberg, en voorts in Almelo, Amersfoort, Vollenhove, Delft, Albergen, Sibculo, Hulsbergen, 's-Hertogenbosch (2 stichtingen), Doesburg, Groningen, Harderwijk, Gouda, Nijmegen, Utrecht en Berlikum. Daarnaast hebben er in vier Hollandse steden (Hoorn, Purmerend, Leiden en Haarlem) nog in totaal zes huizen bestaan die wegens hun onduidelijke status in een appendix worden opgevoerd. We kunnen het betreuren dat de eigenaardige, ruwweg 'Hanze-achtige' spreiding van de twintig historisch bewezen huizen niet door een kaartje wordt aangetoond — maar om zo'n globaal beeld gaat het in dit boek nu eenmaal niet. Hier gaat het om elk huis apart, om de (bijna) volledige en vooral systematische opgave van de feitelijke gegevens waarover we op dit moment per afzonderlijke stichting beschikken.